

УДК 811.161.2'271.12'373.21'373.613-115'06:930(460)

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/55\(2025\).78-106](https://doi.org/10.17721/um/55(2025).78-106)

Олександр БОГОМОЛЕЦЬ-БАРАШ, д-р філософії,

мол. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0001-9646-2127

e-mail: bohomolets.barash@knu.ua

Інститут української мови НАН України,

Київ, Україна

LAUS HISPANIAE: ІСТОРІЯ НАЗИВАННЯ ВІДОМОЇ КРАЇНИ ІБЕРІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Вступ. У сучасній українській мові є багато запозичених власних назв, які суттєво відрізняються від відповідних найменувань у мові оригіналу. Адаптовані в тій чи тій мові номінації країн – екзоніми – протиставляють самоназвам цих теренів – ендонімам: Грузія – Сакартвело, Бомбей – Мумбаї, Пекін – Бейджин, Лейпциг / Липськ – Ляйпціг, Швейцарія – Швайцарія, Європа – Еуропа тощо. Екзотопоніми можуть мати лексичні, словотвірні й фонетичні варіанти, що залежить від джерела запозичення й подальших трансформацій у мові-реципієнті. Широка варіативність характерна і для назви найбільшої країни Іберійського півострова, яка здавна фігурувала в історичних хроніках і полемічних трактатах, а в ХХ ст. стала об'єктом висвітлення світових, зокрема й українських, ЗМІ.

Методи. Для виявлення специфіки позначення відомої країни Іберійського півострова в різних європейських мовах застосовано зіставний (компаративний) метод, з метою аналізу виявлених одиниць в українській мові використано описовий метод, контекстуальний аналіз дав змогу простежити співвідношення мовних і позамовних чинників.

Результати. На основі аналізу історії номінування сучасної Іспанії виокремлено декілька варіантів екзотопоніма та його похідних: 1) Ишпанія (ышпанія) / Испанія; 2) Гишпанія (Гішпанія); 3) Еспанія. Запозичений з грецької мови екзотопонім **Испанія (Ишпанія)** мав обмежене вживання аж до його закріплення в сучасних лексикографічних джерелах. Найтривалішу історію з-поміж зазначених назв мав полонізм **Гишпанія**, який домінував в українській літературній мові з кінця ХVІ – початку ХVІІ ст. і до початку ХХ ст., коли за вірогідного посередництва романських мов поширення й кодифікації в прапиші 1929 р. набула форма **Еспанія** та її похідні – найбільш

точний відповідник ендоніма *Есраїа*, який вважаємо за доцільне рекомендувати до використання в сучасній літературній мові.

Висновки. Дослідження історії вживання запозичених слів дають змогу встановити їхнє походження, джерело запозичення і фонетико-графічну специфіку в мові-реципієнті. Для аналізу таких назв важливо враховувати контекст уживання, а також позамовні чинники, які впливають на динаміку функціонування таких номінацій, їхню конотацію та референтну віднесеність. Не менш важливим чинником, який не залишає байдужими сучасних мовців, є автентичність українських слів, навіть запозичених. Тільки взявши до уваги всі аргументи в комплексі, можна зробити висновок про доцільність того чи того варіанта в сучасній літературній мові.

Ключові слова: історія української мови, динаміка мовної норми, варіативність, онімна лексика, запозичення, український правопис.

Вступ

У кожній мові є певна традиція називання інших держав: деякі найменування наближені до мови-оригіналу (тобто є ендонімами), але більшість запозичень адаптована засобами певної мови-реципієнта (є екзонімами). Останнім часом, утім, посилюються тенденції кодифікації ендонімів: так, наприклад, Литва узаконила автентичну назву Грузії (*Gruzija*) – *Сакартвело* (*Sakartvelas*), попри те, що ендонім *Сакартвело* раніше не був офіційно затверджений у жодній державі ЄС. Самоназва країни *Сакартвело* (груз. ‘країна картвелів’) походить від основного центрального грузинського регіону Картлі, згадка про нього датується 800 р., натомість *Георгія*, імовірно, походить від *Гурген* (*Гурган*) – позначення грузинів персами.

На потребі вироблення чітких фонетико-графічних правил передавання іншомовних топонімів, зокрема, наголосив С. Вербич [Вербич, 2024].

В історії української літературної мови простежується тенденція до засвоєння запозичених топонімів з урахуванням їхніх відповідників у мові-оригіналі. Так, згідно з настановами першого видання “Українського правопису” 1929 р., “чужомовні неслов’янські географічні назви передаємо на загальних основах, визначених у розділі “Правопис чужих слів” (§§ 54–76), але до

того варто додати, що оскільки чужомовні географічні назви ще не мають в українській мові сталих графічних форм, то їх *треба транскрибувати по можливості з автохтонних (тубільних) назов, а не з сторонніх джерел (виокремлення наше. – О. Б-Б.),* напр., *Маніля* (а не Манілья), *Тегран* (а не Тегеран), *Тічіно* (а не Тессін), *Лісбона* (а не Ліссабон), *Льєж* (а не Люттіх), *Мехіко* (а не Мексіка) і т. ін.” (УП, § 83). Зокрема, запропоновано передавати чуже *e* на початку слова через *e* (*Европа, Еспанія* та ін.), окрім давніх запозичень із грецької мови (напр., *Єгипет*) (УП, § 65), а “німецький (і голяндський) дифтонг *ei* в нових запозиченнях передавати через *ай*, після *л* – *яй* (а не *ей*)”: *Ляйпціг, Швайцарія* тощо (УП, § 71).

Відповідні положення правопису підкріплені численними прикладами з художньої літератури 20–30-х рр. ХХ ст. доби Розстріляного відродження. Наприклад, М. Семенко писав: *У Кельні, і у Дрездені, і в Мюнхені, і в Ляйпцігу – ви уявіть собі: ні Subway, ні Metró! Але до Унтергрунду – всього лиш кілька станцій, все одно що із Бахмача – в Хорол* (Семенко, 1930, с. 18), а М. Йогансен у романі “Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію” (Йогансен, 1930) ужив екзоніми *Еспанія* та *Швайцарія*, некоректні з погляду сучасної української літературної мови, але наближені до вимови ендонімів в іспанській та німецькій мовах відповідно: *А втім, буває й тепер, що, повернувшись з-за кордону, люди вміють розповісти тільки про те, як у німецьких готелях улаштовані ванни, який обід можна знайти в Парижі, як одягаються халуї в Лондоні і як кусаються клопи в готелях **Еспанії*** (Йогансен, 2023, с. 32); *Бачив справжню **Швайцарію** і сховався на Монблан, але не наважився зійти на Маттергорн...* (Йогансен, 2023, с. 66). У любові до *Еспанії* зізнавався й ліричний герой новели М. Хвильового: *Тоді я люблю **Еспанію**, тому що вона далеко, тому що я фантаст, тому що я пізнаю й кохаю город не так, як інші, тому що город – це Сервантес Сааведра-Мігуель, тому що в битві при Лепанто, тому що в полон до алжирських піратів* (Хвильовий, 1991). Утім, не всі чужомовні слова писали й вимовляли однаково, а питання походження певного запози-

чення чи доцільності вживання того чи того варіанта й нині є предметом жвавого обговорення в мережі (див. “Швайцаріша старша за Швейцарію”, <https://surl.li/brml0z>; “Іспанія – Еспанія – Гішпанія”, <https://surl.li/myuu0el>).

Чи не найбільше фонетико-графічних варіантів в українській мові має назва найбільшої країни Іберійського (Піренейського) півострова. Хоч у сучасній літературній мові й закріплено варіант *Іспанія*, проте значна кількість інших варіантів цього топоніма, зафіксованих протягом історії української літературної мови, зумовлює науковий інтерес до їхнього осмислення й інтерпретації, зокрема в контексті сучасної мовної практики.

Мета пропонованої статті – з’ясувати історію становлення назв на позначення сучасної Іспанії в українській літературній мові в зіставленні з іншими європейськими мовами.

Джерельну базу дослідження становлять мовні пам’ятки XVI–XVIII ст., а також різножанрові твори пізніших періодів, зокрема дібрані за допомогою корпусів мови.

Методи

Застосовано зіставний метод для виявлення специфіки передавання топонімів на позначення відомої країни Іберійського півострова в різних європейських мовах, описовий метод для аналізу виявлених одиниць в українській мові, контекстуальний аналіз дав змогу простежити співвідношення мовних і позамовних чинників, за допомогою семантичного аналізу встановлено розвиток формально-семантичної деривації досліджуваного екзотопоніма.

Результати

На матеріалі виявлених номінацій і їхніх дериватів можемо простежити зміни, які відбувалися в називанні сучасної Іспанії з кінця XVI – початку XVII ст. до XXI ст., що зафіксовано у відповідних писемних текстах: кінець XVI ст. – початок XVII ст. → *в ышпанъи* (КСУМ : Кр.Стр., 52 зв.); *в геишпанских краинахъ* (Копистенський, початок XVII ст., імовірно, 1623 р.); *Испáновъ* (1627; *в гишпании* (КСУМ : Розм., 2–2 зв.) – середина

XVII ст.; до *Гишпаніи* (Галятовський, 1985, с. 272, 40 зв.) – 1665 р.; *Ишпанія* (Синопис, 1674 (1680)), до *Испаній* (Радивиловський, 2019, с. 113–114) – 1676 р.; *гишпань* ‘іспанець’ (Гринчишин, 1994–2017, т. 6, с. 211); XVIII ст. → в *гйшпаніи* (Іоан, Р., & Elżbieta, R.-Z., 2004, 1732); *гишпанск[ое]* вино (Лазаревський, 1717–1767, с. 327–328, 18.10.1729 р.), по *Гишпанску* (Ханенко, 1722); XIX ст. → *Гишпанія* (Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. 284), *Испанія*; XX ст. → *Еспанія*, *еспанець*, *еспанка*, *еспанський* (Голоскевич, 2020, с. 167); *Испанія*, *Гишпанія*; XXI ст. → *Испánия*, *Королівство Испánия* (Головащук, 2006, с. 169).

Для розуміння підґрунтя цих розбіжностей варто враховувати декілька чинників. *По-перше*, походження назви. Згідно з “Етимолого-семантичним словником” І. Огієнка, “Іспанія – назва, що походить з грецького *he Spanía*. По-старослов’янському назву завжди писали *Испанїа* (виокремлення наше. – О. Б.-Б.). При грецькій назві *Spanía* артикл жіночого роду (*he*) – це буква *ета* з густим придихом (по-грецькому *pneuta dassy*, а по-латинському *spiritus asper*), що виражався звуком **h**. За того часу, коли Київ наві’язав контакти з Грецією (а це значить, що й тоді, коли Україна прийняла Християнство з Греції), самі греки вже не вимовляли густого придиху, а букву *ету* вони вже вимовляли не як **е**, а як **і**. Отож і артикл жіночого роду в їхніх устах уже звучав не як *he* (по-старому), а як *i*; цебто *he Spanía* вони почали вимовляти як *i Spanía*, а в стягненій формі, – як *Ispanía*. *Наші предки, вслід за греками, також вимовляли цю грецьку назву як Іспанія* (виокремлення наше. – О. Б.-Б.). У Галичині у новітніх часах почали вимовляти й писати не згідно з його грецькою (*i* з нашою) вимовою, а з романською вимовою артикла жіночого роду при цій назві, цебто з вимовою не **і**, а **е**. І тому в Галичині почали писати вимовляти *Еспанія*. Тепер уже й західні вчені елліністи почали визнавати той факт, що греки іще в IV ст. н. е. почали вимовляти свою *ету* як **і** <...>” [Огієнко, 1979–1994, с. 151].

Для опису історії народів Іберійського півострова у хроніках Ісидора Севільського (VI–VII ст.) також уживали похідний від *Hispania* вислів *Laus Hispaniae*¹. Після об’єднання Кастилії та

¹ Лат. *Слава Іспанії*.

Арагону в XII ст. уже задокументовано ендонім *España*, який разом зі словосполученням *Reino de España* ‘Королівство Іспанія’ набув кодифікації та офіційного статусу назви країни.

По-друге, варто взяти до уваги особливості іспанського правопису, адже звук, позначуваний літерою **h**, в іспанській мові на початку слова не вимовляється, це данина історичній традиції написання (пор. *hispano*: ‘natural de Hispania’, ‘perteneciente o relativo a Hispania o a los hispanos’, ‘español’¹ (DLE). Водночас українські пам’ятки фіксують варіанти лексеми із початковим [г], а також із [ш] у корені, що є близьким до вимови напівшиплячого звука [s] в іспанській мові.

По-третє, потрібно враховувати дані інших мов, передусім польської, із якою українська мова в XVI–XVII ст. контактувала найбільше. Згідно з історичним словником польської мови XVI ст., уже в той період зафіксовано ад’єктив *hiszpański* (*hiszpańska broda*, *hiszpański okuń*) [SP]. Отже, є підстави стверджувати, що староукраїнські назви Іспанії з протетичним **г-**, найвірогідніше, зумовлені впливом польської мови, із якої активно перекладали українські книжники.

Звернімося до сучасних європейських мов. У наведеній далі табл. 1 можемо простежити специфіку передавання топоніма *Hispania* в різних європейських мовах. Як бачимо, у загальному списку 21 мови найбільше зафіксовано лексем із початковим **s-** основи слова (12 мов), у чотирьох мовах назва містить початковий **e-** (власне в іспанській, французькій, португальській і фінській), у трьох мовах ініціальною літерою топоніма є **i-** (грецькій, литовській і українській) і лише у двох мовах додається протетичний приголосний **h-** на початку (польській та естонській).

Унікальною з погляду вживання відповідного топоніма є українська мова, адже в різні періоди її становлення зафіксовано три варіанти назви (у межах яких – фонетико-графічні варіанти). Далі спробуємо простежити особливості фіксації екзотопоніма в різні історичні періоди.

¹ Ісп. ‘уродженець Іспанії’, ‘який належить до Іспанії чи іспанців або пов’язаний з ними’, ‘іспанець’.

Таблиця 1

Порівняння номінацій Іспанії в європейських мовах

Мова	Початковий e-	Початковий i-	Протетичний приголосний	Тільки початковий s
Іспанська	España			
Англійська				Spain
Французька	Espagne			
Німецька				Spanien
Італійська				Spagna
Португальська	Espanha			
Нідерландська				Spanje
Шведська				Spanien
Польська			Hiszpania	
Чеська				Španělsko
Словацька				Španielsko
Угорська				Spanyolország
Румунська				Spania
Грецька		Ισπανία (Ispanía)		
Фінська	Espanja			
Естонська			Hispaania	
Латвійська				Spānija
Литовська		Ispanija		
Ірландська				An Spáinn
Мальтійська				Spanja
Українська	(Еспанія)	Іспанія	(Гішпанія)	

XVI–XVII століття

Назву Іберійського півострова зафіксовано в історичній хроніці Мацея Стрийковського (написана 1582 р., перекладена з польської на початку XVII ст. [див. Багнюк, 2024]) у формі *в ышпанѣи* (КСУМ : Кр.Стр., 52 зв.).

У цій же пам'ятці задокументовано дві аналітичні форми (ад'єктивно-субстантивні словосполучки – далі АСС), перша з яких є перифразою на позначення відомої країни Іберійського півострова – *до ишпа(н)ски(х) берего(в)* (КСУМ: Кр.Стр., 75 зв.), а друга позначає Кадіську затоку, що можемо встановити з контексту: *и пребѹвши тѣ(с)ности моря ишпа(н)ского, которое зовемо каде(с) ледво ся в африцѣ третѣ ча(с)ти свѣта опе(р)ли* (КСУМ: Кр.Стр., 76 зв.)

Показово, що в іншій пам'ятці цього періоду зафіксована форма *Испаны*, яка, втім, не зазнала подальшого поширення: *первѣй Пѣрское плюндруют Царство, потѣм Сѣиптъ и Лѣвию, наше(д)иши тѣжъ и на Индоуѣ, Свѣопѣуѣ и Испанѣуѣ, потѣмъ и на самѣе царское мѣсто, вѣйскомъ настѣхѣють* (Гринчишин, 1994–2017, 13, с. 240). Натомість відомішою була форма *гишпань*, задокументована в історичних хроніках того часу, зокрема «Хроніці» М. Стрийковського (у цитованому фрагменті йдеться про географічні відкриття європейців): *ачко(л)векъ на то(м)жѣ ѡкианѣ гишпанѣуѣ, и по(р)тукга(л)чиковѣ, за ма(в)ританією... невѣдомѣ пере(д) ты(м) людѣ(м) и а(с)тролого(м) та(к)жѣ гѡкграфо(м) вы(с)пы и краины налѣзли прева(ж)ны(м) жекглова(н)с(м) которое тепѣ(р) нови(м) свѣто(м) зовемо* (КСУМ: Кр.Стр., 26 зв.).

Наступна фіксація топоніма припадає на середину XVII ст. – це також перекладна праця (розмовник голландця Ноеля де Берлемонта, перекладений на різні, зокрема слов'янські мови). Встановлено, що Іван Ужевич, який здійснив переклад з латини, орієнтувався на вже наявний польський переклад [див. Мозер, 2011]. А отже, зафіксована в староукраїнському перекладі форма *в гишпании* (КСУМ: Розм., 2–2 зв.) з протетичним *г*-могла бути зумовленою польським *Hiszpania*.

У схожій формі екзотопонім зафіксовано в збірнику проповідей Й. Галятовського “Небо нове” (1665): *Єдѣнь ѡкрутъ Сетубалѣнскій¹ ишоль з(ъ) Люзитаній² до Гишпаній*

¹ Окрут ‘корабель’. Сетубал (порт. Setúbal; Ситубал) – муніципалітет і місто в Португалії, в окрузі Сетубал, центр Сетубальського єпископства.

² Лузітанія (лат. Lusitania), або Лузітанська Іспанія (лат. Hispania Lusitana) – у 27 до н. е. – 410 рр. римська провінція на заході Іберійського півострова.

(Галятівський, 1985, с. 272, 40 зв.) Засвідчена також аналітична форма, у якій підкреслено монархічний устрій країни: *Єдѣнь члѣвъ побѣжний на имѣ Дыдакусь де Саравѣа іхаль водою з(ъ) Гандыѣ до Валѣнцыи , мѣста в(ъ) кролѣвствѣ Гишпанскомъ* (Галятівський, 1985, с. 272, 39 зв.).

Цікаво, що в іншій пам'ятці полемічного жанру цього ж періоду – бароковій проповіді А. Радивилівського 1676 р. – зафіксовано варіант без протетичного г- – *до Испаній* (Радивилівський, 2019, с. 113–114). Водночас у названій пам'ятці трапляються АСС із протетичним г-: *Гишпанской краинѣ* (Радивилівський, 2019, с. 192) та *Гишпанскои провѣнційи* (Радивилівський, 2019, с. 191).

Імовірно, що А. Радивилівський ужив *Испанія* тому, що екзотопонім у схожій формі *Иипанія* засвідчено в Синописі Київському (1674) (див. рис. 1), із яким міг бути знайомий книжник.

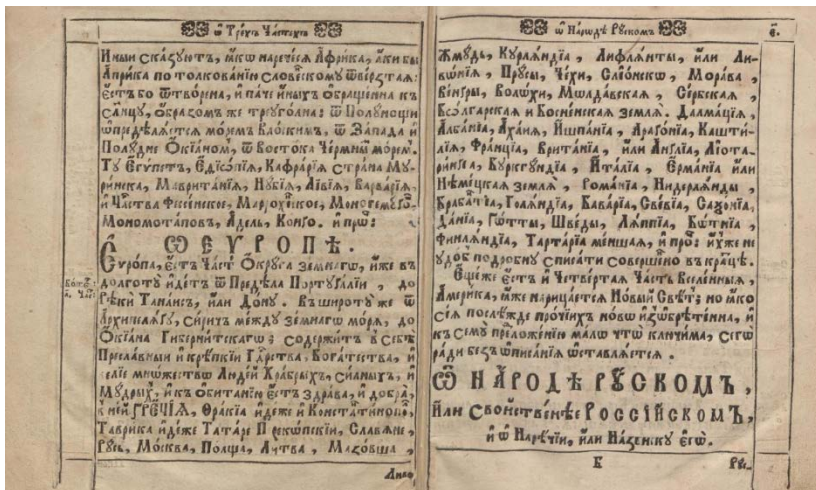

Рис. 1. Синопис Київський (видання третє, 1680 р.)

У “Присвяті князю Степану Яковичу Святополк-Четвертинському” (1623) 3. Копистенський ужив фонетичний варіант зазначеної вище АСС у *Гешпанских краинахъ*, пишучи про збереження релігійної ідентичності князями Четвертинськими: *А вкоротце рекиш, завше в том цном гнѣздѣ бивали*

люде мужнии и дѣлнии, мужеве великій, в радѣ щирии, в вѣрѣ святой православной сталии, якож през всѣ вѣки жаден ся не нашол в том дому вѣри своєї отступником, хоть в нѣмецких, влоских и *гешпанских* краинах бивали (Копистенський, 1924)

Варто зазначити, що похідний ад'єктив *гешпанській* позначав не лише певні території Іберійського півострова, а й реалії матеріальної (пізніше – духовної) культури цієї країни: у поєднанні з назвою монети *рекгаль* утворював стійку словосполучу *гешпанській рекгаль* (КСУМ : Розм. 57 зв.).

Похідним від екзотопоніма *Гишпанія* є етнонім *гешпанове*, зафіксований вже на початку XVII ст. (КСУМ : Кр.Стр., 26 зв.; АрхІОЗР, 6/I, 401), *гишпа(н)* (КСУМ : Кр.Стр., 10 зв.).

XVIII століття

У XVIII ст. збереглося вже усталене фонетико-графічне оформлення екзотопоніма *Гишпанія* та похідних від нього.

У старопольській перекладній пам'ятці 1621 р. “*Wielkie zwiercadło przykładów*” (першотвір – *Speculum exemplorum* голландця Я. Майора), перекладений на староукраїнську в 1732 р. (автор перекладу – лемківський діяч І. Прислопський) [Rudolf-Ziółkowska, с. 12–13], наявна форма *гйшпанія*: **В гйшпаніи** Былъ еденъ Казнодѣа рѣчовъ и славо(в) Барзо Велкый котры(й) з Стѣмъ домѣнникомъ тамъ законъ свѣи розиірилъ: той для стѣбливости и приємности барзъ былъ милый Кролови Кастелъ и виштокмъ Пано(м)¹ (Ioan, P., & Elżbieta, R.-Z., 2004, с. 30) (див. рис. 2).

Подальші ілюстрації вживання формальних і семантичних дериватів від *Гишпанія* демонструють переважно сферу матеріального побуту, описану у приватних документах тієї доби, зокрема козацьких щоденниках. Наприклад, Яків Маркович залишив такий запис: *да имъ же велѣлемъ купить 20 галіонокъ гишпанского вина* (Лазаревський, 1717–1767, с. 327–328, 18.10.1729 р.).

¹ (пол.) *W Hiszpaniey był ieden Kaznodzieia rzeczą y słwą bårzo wielki / który z ś. Dominikiem tām Zakon swoy rozŃerzył. Ten dla ŃwiątobliwoŃci y przyiemnoŃci bårzo był miłym Krolowi Kastle y wŃytkim Pånom* (Ioan, P., & Elżbieta, R.-Z., 2004, с. 31).

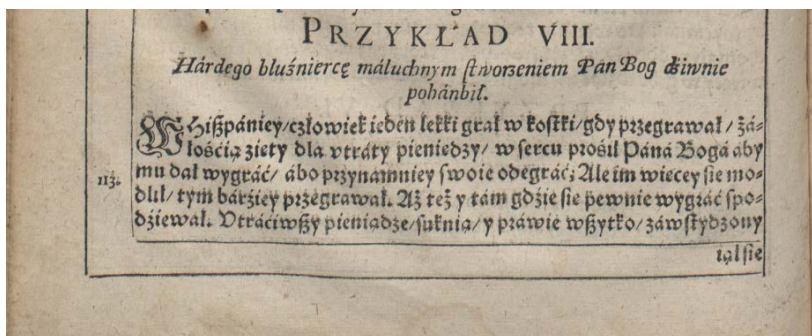

Рис. 2. Wielkie Zwiercadlo Przykładow
(Велике дзеркало прикладів)

Водночас ад'єктив *гишпанскій* поєднувався з іменником *въдомости*, утворивши АСС на позначення тогочасних іноземних новин: *Иниіе zaś въдомости чужоземскіе, яко то римскіе, цесарскіе, французскіе, венецкіе, гишпанскіе, португалскіе, ангелскіе и персидскіе, яко от нас, малоросиянъ, далѣчайшія, зде нѣ полагаются* (Величко, 2020, с. 795).

У щоденнику Миколи Ханенка вперше натрапляємо на прислівник *по Гишпанску*, який у наведеному далі контексті позначав стиль убрання, характерний для представників певної країни: *За тимъ судомъ еще многіе судна шли, зъ которыхъ въ еднихъ разныхъ націй жолнѣрскихъ строемъ, то есть, по Турецку, по Гишпанску, по Голляндскому, по Французскому, по Польску, по Венгерску <...>* (Ханенко, 1722, 31.01.1722).

Унікальним семантичним дериватом є іменник *гишпанка*, який у наведеному контексті не є фемінітивом, а позначає вид холодної зброї (шаблю): *шабля под мосенжною оправою, гишпанка, з хвостикомъ желѣзнымъ* (Передрієнко, 1976, с. 322). Цей іменник трапляється в реєстрі майна і підданих значкового товариша Сави Івановича Билима в селах Хоминцях і Євлашах (18 грудня 1751 р.), але в значенні зброї не зафіксований у жодних інших відомих нам джерелах.

Показово, що за схожою словотвірною моделлю за допомогою семантичної і частково формальної деривації в пізніші

періоди утворено й інші похідні іменники: пор. *іспанка*¹ ‘дуже важка форма грипу, що в 1918–1919 рр. охопила багато країн світу; іспанський грип’ (Білодід, & Бурячок, 1973, т. 4, с. 49), але *еспаньйолка* ‘коротка загострена борідка’ (Білодід, & Бурячок, 1971, т. 2, с. 488).

ХІХ століття

У наступному столітті так само домінує форма із протетичним г-, кодифікована в “Словарі української мови” Б. Грінченка: *Гишпанія: Колумб поїхав у Гишпанію*. Зафіксовано й етноніми *гишпанець*, *гишпанка* та похідне *гишпанський* (Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. 284).

Етнонім *гишпани* вжив Т. Шевченко у відомій поемі “Кавказ”: *...Ми не гишпани; крий нас, Боже, / Щоб крадене перекупать, / Як ті жиди. / Ми по закону!..* (Шевченко, 2003). *Гишпани* в наведеному уривку метонімічно репрезентують Іспанію, яка активно протидіяла міжнародному осуду работоргівлі, що нею займалися переважно іспанці (Грінченко, 1907–1909, т. 1). Ця форма зафіксована й в іншому важливому документі цієї доби – “Книгах буття українського народу” (1846) в контексті історії європейських народів: *Романське племено – влохи, французи, гишпани – приняло благодать, і стали народи увиходить у силу і у нову жизнь і просвіщенность* (<http://izbornyky.org.ua/rizne/kmt02.htm>).

На зламі століть в українському письменстві можна знайти приклади вживання лексеми *Іспанія* та похідних від неї (*іспанський*, *іспанці* тощо). Наприклад, М. Драгоманов у праці “Чудацькі думки про українську національну справу” (1891) писав: *Бачите, якийсь землячок, назвавшись Турист (тобто Подорожній), надрукував у “Правді” допис мовбито з Іспанії про те, як один іспанський писач ганьбив російське письменство* (Драгоманов). Цього варіанта дотримувалися й П. Куліш у перекладі Святого Письма: *Се ж скінчивши й*

¹ Іспанка ‘особлива, важка форма грипу’ – похідне утворення від *Іспанія*; назва зумовлена тим, що ця хвороба вперше була описана в Іспанії (Мельничук, 1985, с. 319, с. 319).

запечатавши (оддавши) їм овоц сей, пійду через вас в *Іспанію* (Римляни 15:28, <https://surl.li/jslgwm>), й І. Франко в перекладі “Пригод Дон Кіхота” М. Сервантеса (вперше надруковано в 1892 р.): *Іспанія! Іспанія!* / *Мов у казочнім сні, / Той земний рай, чудовий край / Ввижається мені* (Франко, 1892).

XX століття

На початку XX ст. в еволюційному розвитку назв на позначення Іспанії відбувся злам: в активний ужиток увійшла форма *Еспанія*, що було цілком закономірним у річищі правописних пошуків минулого століття, унаслідок яких переміг саме фонетичний принцип передавання на письмі іншомовних топонімів.

На формування мовної норми впливала панівна ідеологія тієї доби, що встановила А. Бордовська, дослідивши українськомовну публіцистику періоду Другої світової війни. Згідно з результатами аналізу корпусу газетних текстів 1939–1945 рр., німецькі окупаційні й підпільні газети ОУН-УПА, попри засвідчену варіативність, тяжіли до Правопису 1928 р., а радянські – до Правопису 1933 р. [Бордовська, с. 36].

Варіанти *Гишпанія*, *Еспанія* та *Іспанія* певний час співіснували в мовному просторі разом, про що свідчить, наприклад, “Словник московсько-український” В. Дубровського (мав три видання: 1911, 1917, 1918), де російські “Іспанія”, “испанскій” перекладено “Еспанія, Гишпанія” і “еспанський, гишпанський” відповідно (Дубровський, 2013, с. 136) (про більшу поширеність *Еспанія* / *еспанський*, вірогідно, свідчить те, що ці лексеми подано першими).

Однак уже в “Правописному словникові” Г. Голоскевича (перші два видання – 1914 і 1915 рр., сьоме видання – 1930 р.) зафіксовані лише форми *Еспанія*, *еспанець*, *еспанський* (а також *еспаньйолка*) (Голоскевич, 2020, с. 167).

Процес становлення мовної норми засвідчують варіантні форми вживання топоніма в тому ж виданні. Наприклад, у щоденнику “Рада” у статті під назвою “Іспанія і Ватикан” ужито й форми *еспанський*: *Зносини між еспанським урядом і Ватиканом перервано* (Libraria.ua: “Рада”, № 150, 4.08.1910). А в часописі “Соборна Україна”, що виходив у Відні, у випуску

за 16-те листопада 1921 р. у рубриці “Зі світу” є допис із заголовком “Український хор у Гішпанії”: *Українське співоче товариство ім. Леонтовича трьома концертами закінчило своє турне по Німеччині і 31 жовтня виїхало концертувати до Гішпанії* <...> *І от український хор почав свої виступи трьома концертами в Bilbao в північній Гішпанії. Першій два концерти відбулися 4 і 5 листопада в театрі Coliseo Albia, салі, що вміщає 4.000 людей. Третій відбувся у Фільгармонії 6-ого листопада. Про концерти сповіщають великі афіші: “Coros ucranianos”. Усі три концерти мали кольосальний успіх, про що свідчать рецензії майже усіх місцевих часописей* <...> *На концертах раз-у-раз салі переповнено вицить. Публіка вітає хор з правдивим гішпанським етузіязмом: оплескам, крикам, стукам, визовам немає кінця* <...> (НБУВ: Соборна Україна, Число 6 – Рік 1^а, сторона 4). У наведеному фрагменті йдеться про славетну хорову капелу М. Леонтовича, яка в 1916–1922 рр. здійснила світове турне, виконуючи почесну місію культурних дипломатів української держави. Про подальший перебіг турне повідомлено вже у 8-му випуску цього ж часопису, де подано допис із заголовком “Український хор в Еспанії”: *В часі між 7 і 21 листопада дав український хор ім. Леонтовича в своїм турне по Еспанії концерти в таких містах Північної Еспанії: в San Sebastiano, Pamplona, Burgos, Palencia, Ovideo, Orense, Vigo, Coruna, Ferrol, Valladolid. 21 приїхав хор до Мадриду і дав дня 21. і 23. два концерти в театрі Comedia* (НБУВ: Соборна Україна, Число 8 – Рік 1^а, сторона 4).

Норми вживання цієї та інших іншомовних географічних назв (зокрема тих, що починаються на **Е**) регламентовано в “Українському правописі” 1929 р. (Український правопис, 1929, § 65).

Спостерігаємо, що форма *Еспанія* є домінантною в публіцистиці й художніх творах цієї доби. Так, мовний корпус ГРАК-18 подає 2,022 випадки вживання лексеми *Еспанія*; 1,892 – *еспанський*; 356 – *еспанець* (Шведова, & Р. фон Вальденфельс, 2017–2025).

Результати пошуку *Еспанія* (2496 результатів, з них 247 заголовків) і *еспанський* (6162 результатів, з них – 858 заголовків) у повнотекстовому архіві української періодики Libraria (<https://libraria.ua/>) також підтверджують домінантність саме цих

форм. Натомість за пошуковим запитом *Іспанія* в архіві української періодики *Libraria* знайдено лише 2182 результати (кількість результатів, вірогідно, є ще меншою, оскільки форму *Еспанія* в розпізаному тексті часто автоматично виправлено на *Іспанія*), з них – 96 заголовків (переважно 20–40 рр. XX ст.); *іспанський* – 2566 результатів (87 заголовків).

Варто зазначити, що на динаміку номінування південно-європейської країни вплинули екстралінгвальні чинники, а саме – дипломатичні й геополітичні події на мапі Європи. У цьому контексті увагу привертає допис із назвою “З Мадриту до Риму. Мрії Еспанії і політика Англії”. У ньому йдеться про відвідини короля Іспанії Альфонсо XIII Риму, які привернули увагу світової, зокрема української, спільноти: *Хто цікавиться в нас нині **Еспанією**? Хто знає про неї взагалі більше як те, що вона дала світові автора "Дон Кіхота", Кальдерона, Дон Жуана, славиться боями биків, тореадорами та революціями? А проте **іспанська мова** є нині другою по англійській, як мова світового порозуміння. В Англії та Франції не є перша мова, якої вчать молоді люде, що приготавлиються до “ділової” кар’єри на широкому – себто не європейському – світі. Свіжі відвідини **іспанського короля** в Римі є доброю нагодою, щоби дати кілька інформацій про міжнародне становище **Еспанії*** (*Libraria.ua*: “Діло”, № 192 від 04.12.1923, с. 4).

На цей же період припадає найбільша за смертністю в історії людства пандемія грипу, яка тривала з 1918 до 1920 р. і яку названо іспанським грипом, або іспанкою (через те, що цю хворобу широко висвітлювали в іспанських ЗМІ, на відміну від цензурованої преси країн-учасників Першої світової війни). Цю номінацію за аналогією до *французької хвороби (франци)* можна віднести до ксеноетнонімів. У тогочасних українських ЗМІ пандемію переважно називали *іспанкою* (пор. “Еспанка притихла”, *Libraria.ua*: “Нова Рада” № 195 від 24.10.1918, с. 4; “Трипа (іспанка) та як перед нею вистирігатись”, *Libraria.ua*: “Нове село”, № 45 від 13.11.1932, с. 6). Показово, що, окрім назви хвороби, це слово вживали як фемінітив (пор. “Гарна іспанка”, *Libraria.ua*: “Наш прапор”, № 26 від 04.03.1936, с. 11),

а також на позначення особливого типу бороди (“Борода”, Libraria.ua: “Діло”, № 95 від 03.05.1930, с. 2).

Еспанія на міжнародній шахівниці.

Хто пече печено на еспанському вогню?

Коли вожд еспанських повстанців ген. Кіло де Ляно сказав, що еспанська справа вже підступила бути чисто національною і набрала міжнародного характеру, він не помилявся. Правда, супроти Європи займає Еспанія, відділена припирським валом, чисто периферійне положення; зате її геополітичне значення у відношенні до морей першорядної ваги: вона відділює Атлантичний Океан від Середземного моря, північну і західну Європу від південної і східної Африки. І значення в порівнянні до Середземного моря можна схематично порівняти до положення Туреччини супроти Чорного моря. Правда, широкий, але короткий Гібральтарський пролив не так легко замкнути, як довгий вузький Дарданел і Босфор; правда, також, що у Гібральтарському проливі лежить британський Гібральтар та неанексований Танжер; все та-

ки аналогія залишається сильна. Еспанія, подібно як і Туреччина, займає оба береги проливу. На африканському побережжі мала вона здавна кілька малих твердинь, т. зв. Президіо; колиж Мароко втратило незалежність, його північна частина над Середземним морем підпала Еспанії, щоб побережжя Гібральтарського проливу находилося в руках слабкої нейтральної держави. На сторожа такого важкого місця, як Гібральтарський пролив, підходила знаменито Еспанія у своїй дотепершній формі: досить слаба, щоб могла сама в рушити Гібральтар, досить сильна, щоб не підпасти під впливи іншої держави. Потенційна роль Еспанії над проливом чимала. З хвилиною, коли вона забажала би взяти пролив під обстріл своїх гармат, нова морська база виростає побіч Гібральтару — байдуже: в Севті чи Таріфі, так як дрібна рибальська пристань Асбб виростає на гірному

Рис. 3. Часопис “Діло”, № 171, 1.08.1936

Подальший період в історії сучасної Іспанії, як і всієї Європи, був дуже неспокійний, що зрештою вилилося у громадянську війну, яка точилася між республіканцями й націоналістами у 1936–1939 рр. Воєнні події були постійним об’єктом висвітлення світових ЗМІ, зокрема й українських (які могли підтримувати ту чи ту сторону). Назва південноєвропейської країни зафіксована в заголовках більшості аналізованих видань (пор. напр., *Еспанія на вулкані* (Libraria.ua: “Діло”, № 7 від 12.01.1933, с. 3), *Еспанія спливає кровю* (Libraria.ua: “Діло”, № 280 від 19.10.1934, с. 6), *Еспанія в димі і крові* (Libraria.ua: “Нове село”, № 12 від 22.03.1936, с. 4), *Еспанія дальше кровавиться* (Libraria.ua: “Нове село”, № 36 від 06.09.1936, с. 4) та ін. (див. рис. 4). Про значущість держави на міжнародній політичній арені свідчить, наприклад, стаття з промовистою назвою *Еспанія – ключ європейської політики: В центрі всіх пекучих питань: була передовсім справа Еспанії. На піренейському півострові схрестились життєві інтереси*

Вел. Британії, Франції, Італії, Німеччини й СРСР (Libraria.ua: “Українські вісті” (Львів), № 13 за 01.06.1937).

У львівському часописі “Як на долоні” за 14 листопада 1937 р. вміщено статтю під назвою “Стара Іспанія”, де йшлося про минуле й теперішній стан країни, охопленої війною: *Хоч війна в Іспанії добігає до кінця, хоч може вже незадовго втихнуть на іспанській землі гарматні стріли, то всеж Іспанія ще довго не перестане бути предметом загального зацікавлення <...> Чому Іспанія була найкращим ґрунтом для комуністичної революції? Іспанія належить до кращих країн Європи. Її краєвид дуже різноманітний. Чудові гори на півночі, високорівня у середині країни, де у мальовничому положенні лежить столиця Мадрид, і низові простори на півдні все те притягає цілі маси чужинців-туристів, що захоплюються чаром іспанської природи. Коли додати до того ще й те, що в Іспанії багато чудових будівель, палат і костелів, збудованих в готичному або візантійсько-мавританському стилі, а в музеях велике число незрівняних творів іспанського мистецтва, то не буде дивним, що кожний, хто хоч раз, хоча б тільки коротко, мав нагоду бути в Іспанії, не може так легко забути її краси і чару <...> Тепер саме ми є свідками завзятої боротьби, в якій дві воюючі сторони змагаються за те, щоб старій Іспанії надати новий лад і нове обличчя згідно з засадами своєї ідеології. Яке буде те нове обличчя, яке буде та нова Іспанія сьогодні важко сказати (Libraria.ua: “Як на долоні”, № 13 за 14.11.1937).*

Відповідь на згадане вище запитання дав Євген Деслав (псевдонім кінорежисера українського походження Є. Слабченка, який мешкав і фільмував у Франкістській Іспанії) у часописі “Львівські вісті” (виходив в окупованому німцями Львові): *Сучасна Іспанія, Іспанія Фаланги [Falange Española – тогочасна панівна політична партія] не є вже сьогодні країною тільки екзотизму, танків та коррид (боїв биків). Під керівництвом ген. Франка сьогоднішня Іспанія перетворюється у модерну, світову державу. Часи, коли кожний стіл в іспанській каварні був осередком одної політичної партії, минули безповоротно. Викорінено теж зовсім традиційну іспанську звичку: жити вночі, а вдень спати. Дуже строго заборонено в*

еспанських бюрох та інституціях користуватись старою, класичною еспанською формулою: “Приходьте завтра!” <...> Міняються цілковито еспанські звички, уклад життя, вигляди еспанських міст. Але залишається і одна гарна риса еспанського народу – його елегантність. Елегантність не тільки у верхній одежі, у розмові, у поведінці, у діяльності, але теж і в політиці. В Еспанії є тепер дуже поширене й актуальне гасло: “Позиція сьогоднішньої Еспанії – це її незалежність, цілковита, елегантна, динамічна”. (Libraria.ua: “Львівські вісті”, № 36 за 19.02.1942). Отже, за висловом цього ж таки автора в іншому часописі: Реальне “тепер” все більше перемагає романтичне “колись” (Libraria.ua: “Голос” (Берлін), № 30 за 13.09.1942).

Події Громадянської (домової) війни на теренах найбільшої країни Іберійського півострова знайшли й поетичне відображення на сторінках часопису “Селянські вісті”: *Чи ви чули добрі люди / Про таку землю / Над Атлантик-Океаном / Й Морю Середземнім? / Еспанія вона зветься, / Купка генералів / З Маврами, самих Еспанців / Різати зачали! / В Еспанії була влада / Від народу волі, / Що над урядом державним / Завела контроль. / Та фашакам оскомина / На таке глядіти / Й різнулися в Еспанії / Адамові діти. / Еспанія кровю впилась, / Річками стікає. / Одні Мадрит хочать взяти, / Другі не пускають. / Пани добро обіцяють, / Лиш владу здобути. / Вперед сили напружили, / А за ними – трупи! / Як би нарід той Еспанський / Зеднався всеціло / То би з панів кровю жадних / І духу не стало (А. Марусик) (Libraria.ua: “Селянські вісті” (Коломия), № 4, 15.10.1937).*

Утім, у згадках південноєвропейської країни в українській періодиці йшлося не лише про війну. Так, наприклад, у № 25 в уже згаданому часописі (рубрика “Усміхнімся”) розміщено анекдот, у якому жартівливо описано особливості іспанських антропонімів: *Еспанські шляхтичі мають часто дуже довгі назвиська і титули. Раз уночі під'їхав такий один шляхтич під маломістечковий готель і дзвонить, щоб йому відчинили. Господар відчиняє віконце і питає: – А хто там? – Тут Жозе Жуан Педро Фернандес Родрігез де Вілля Нова, конде де Маляфа, каваллєро де Сан-Яго де Аль-кантара! – О, то йдіть*

далі, бо в мене є ще тільки одно вільне місце... – сказав господар і замкнув віконце (Libraria.ua: “Як на долоні”, Львів, № 25 за 26.12.1937). А в № 22 в рубриці “Не шкодить знати” подано історію конюшини: *Конюшина була відома тому 400 літ в **Еспанії**. Звідти спровадили її насіння до Бельгії, а з Бельгії до Німеччини, де почали її загально сіяти щойно тому 150 літ. З Німеччини поширилася конюшина до країв східної Європи* (Libraria.ua: “Як на долоні”, № 22 за 15.12.1937).

Здавна відома своєю релігійністю країна в українських ЗМІ цього періоду постає як осердя католицизму в Західній Європі, про що йдеться в дописі “Еспанія вертає до розуму”: *Хоч як занедбана була в **Еспанії** організація католиків, хоч там іще не наступило відродження католицького духа, яке бачимо в інших краях Західної Європи, всеж таки **Еспанія се католицький край**. В нутрі **еспанської душі** заховане було зерно правдивої релігії. Того зерна не вбила політична завірюха, не скувала його безвірницька агітація так, як це сталося на некатолицькому Сході <...>* (Libraria.ua: “Правда”, Львів, № 52 за 31.12.1933).

Іспанію в українській періодиці цього періоду згадано також у літературно-мистецькому й спортивному контекстах, пор.: ***Еспанська література** у нас мало відома, а вона значними кроками йде вперед (“З еспанської літератури”)* (Libraria.ua: “Плужанин”, № 7 за 1927) (та ін.); ***Еспанське мистецтво**, що зазнало на протязі століть кілька періодів занепаду і розквіту, на XVII століття доходить найблискучої пори свого розвитку (“Франціско Гойя”)* (Libraria.ua: “Гарт”, № 12 за 1928); ***“Еспанці в українських музеях”**: До Львова приїхали на виступи еспанські артисти. Вони відвідали українські музеї, та подивлялися красу українського мистецтва* ((Libraria.ua: “Як на долоні”, № 13 за 14.11.1937); ***Європейський футбольний світ** очікував нетерпеливо вислідів із змагань Австрії з Еспанією (Австрія – Еспанія 5:4)* (Libraria.ua: “Львів”, № 8 за 22.01.1936).

Результати пошуків у базі періодики початку – першої чверті ХХ ст. свідчать, що форми *Гишпанія* (*Гішпанія*), *гишпанський* є спорадичними (засвідчені у виданнях 1911–1925 рр.) Архаїчність назви країни підтверджує її вживання зі стилістичною метою в художніх (художньо-публицистичних) творах, пор.: *Дамо ми*

вам розкошуватися нашою кров'ю, ви, францьоваті **Гишпани!** (Mova.info: О. Турянський, памфлет “Думка пралісу” (1922)).

У художній літературі другої половини ХХ ст. лексему *Гишпанія* вживано зі стилістичною метою. Так, послідовно цієї форми дотримувався Микола Лукаш у перекладах М. Сервантеса й Дж. Бокаччо. Формі *Гишпанія* віддавав перевагу й А. Перепада, перекладаючи М. Сервантеса й Ф. Рабле [див. Шведова, & Р. фон Вальденфельс, 2017–2025; Mova.info].

XXI століття

Показово, що й нині, хоч і поодинокі, але трапляються випадки вживання ненормативних з погляду сучасної літературної норми варіантів досліджуваного топоніма.

Лексему *Гишпанія* засвідчено в художній творчості Ю. Логвина: *А з Венеції чорти мене занесли до Гишпанії* (Шведова, & Р. фон Вальденфельс, 2017–2025, Закляття відьмака, 1995); *І не його вина, що ми опинились не в Марселі, а десь у Гишпанії* (Шведова, & Р. фон Вальденфельс, 2017–2025, “Танці шайтана”, 2007).

Зі стилістичною метою (просторіччя) використано екзотопонім і в повісті Н. Довгопол “Дарована весна, або Відьма за чужим призначенням” (2018): *Чому ж-то він там учився, по тих Хвранціях і Гишпаніях? – питали перехожі в Варвари* (Шведова, & Р. фон Вальденфельс, 2017–2025).

Форму *Еспанія* вжито в романі Ю. Андруховича “Дванадцять обручів” для увиразнення мовлення персонажів твору: *Славку, Славку, – казав Богдан, потираючи обважніле чоло. – Щось недобре ся діє на світі: Еспанія, Абісінія, Японія* (Mova.info, Ю. Андрухович. “Дванадцять обручів”), хоча в іншому фрагменті цього ж роману автор пише *Іспанія*.

А в романі Ліни Костенко “Записки українського самашедшого” Іспанію, імовірно, через схожість слів іронічно названо *Жупанією*¹: *Навіть Іспанія це, по суті, Жупанія, від слова жупан, – знахідка для гоголівського божевільного, його дуже цікавили іспанські проблеми* (Mova.info).

¹ Пор. *Жупанія* (хорв. županija) – основна адміністративно-територіальна одиниця Хорватії, назва округу в сучасній Хорватії, на чолі якого стоїть жупан (губернатор).

Звернімося також до діалектного мовлення українців. Екзотопонім *Гішпанія* й екзоетнонім *Гішпанці* збереглися в лемківській говірці с. Тилич (Турчин, 2011, с. 63).

Варто зауважити, що на початку ХХІ ст., як і століття тому, спостерігаємо динаміку в системі досліджуваних номінацій. Так, у 2025 р. засновано видавництво “Еспанія”, яке спеціалізується на перекладах іспаномовної літератури. Як зазначають засновниці видавництва, назву обрано не випадково – адже “назва Еспанія була частиною традиційного українського правопису до радянської влади”, на відміну від “Іспанії” та “іспанців” – прикладів “змін, спричинених стрімкою та насильницькою русифікацією українського правопису”. До того ж саме *Еспанія* фонетично найточніше передає ендонім *España*. У дописах на сторінці видавництва в мережі Instagram послідовно вживають форми *Еспанія*, *еспанська мова*, *еспанці* тощо (див. @espania.publishing у мережі “Інстаграм”). Окрім того, що це є вдалим рекламним прийомом, який дозволяє вирізнити назване видавництво з-поміж інших, вважаємо це спробою оновлення мовної норми, яку, судячи з відгуків, досить позитивно сприймає – часто критично налаштована – українська аудиторія.

Висновки та дискусія

На основі аналізу історії функціонування назв однієї з країн Іберійського півострова та її мешканців в українській літературній мові доходимо таких висновків:

1. Найбільш тривалу історію вживання в українській літературній мові, всупереч твердженням І. Огієнка, має запозичений з польської мови екзотопонім *Гішпанія*. Про це свідчать як сталість його вживання протягом століть, так і розвиток дериваційних зв’язків названого хороніма. Нині цей фонетичний варіант уживають або зі стилістичною метою в художній літературі, або в діалектному мовленні (в південно-західних говорах).

2. На початку ХХ ст., вірогідно під впливом романських мов, в активний ужиток увійшов екзотопонім *Еспанія* (з усіма дериватами відповідно), який було кодифіковано в Правописі 1929 р. та інших лексикографічних джерелах першої чверті ХХ ст. На динаміку становлення саме цього варіанта впливали й екстралінгвальні чинники, завдяки яким *Еспанія*, *еспанка*,

еспанці, еспанський та ін. набули поширення в українському публіцистичному дискурсі 20–40-х рр. ХХ ст. Нині цьому варіанту віддають перевагу окремі мовці й видавництва.

3. Варіанти *Ишпанія* та *Испанія*, запозичені з грецької без посередництва польської мови, вживали обмежено, аж до кодифікації *Испанія* та похідних у сучасному правописі української мови. Нині цю форму деякі мовці вважають неавтентичною, оскільки вона витіснила лексему *Еспанія*, що сталося і з багатьма іншими українськими словами, які було вилучено внаслідок політики русифікації.

4. З огляду на зазначене вище, вважаємо, що форми *Еспанія, еспанка, еспанці, еспанський* тощо є результатом еволюційного розвитку назв на позначення держави, розташованої на Іберійському півострові, і її мешканців в українській літературній мові. Однак цей процес у ХХ ст. було силоміць перервано й запроваджено менш поширену в українській мові форму *Испанія*. Хоч вона й увійшла в мовний узус і є кодифікованою в сучасних словниках і правописі, вважаємо, що форми *Еспанія, еспанський* тощо є більш доцільними й релевантними для української мови, а надто – у контексті переосмислення мовних норм і повернення *ad fontes*.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у висвітленні історії функціонування тих запозичених географічних назв, які мали варіанти, з метою обґрунтувати доцільність того чи того варіанта в сучасній українській мові.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

КСУМ – Картотека “Словника української мови XVI – першої половини XVII століття” (зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України м. Львова).

Кр.Стр. – Кройника которая пре^д тымъ николи свѣта не видала с полского на рускии діалектѣ преложена презъ Матфея Стриковського, без місця написання, 1582 (цитовано переклад початку XVII ст.).

Розм. – *Розмова / Бесіда. Староруський (старобілоруський / старо-український) та церковнослов’янський берлемонтовський розмовник у перекладі Івана Ужєвича.*

НБУВ – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

DLE – *Diccionario de la lengua española* (2014). Vigésimotercera edición. Real Academia Española. <https://dle.rae.es/>

SP – Mayenowa Maria R., Peplowski Franciszek (Eds.), (t. 1–34), Mrowcewicz Krzysztof, Potoniec Patrycja (Eds.), (t. 35–37), Wilczewska Krystyna, Woronczakowa Lucyna i in., red. (t. 27–37), 1966–1994, 1995–2020, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–34, t. 27–37, Ossolineum, Wrocław; t. 35–37, IBL PAN, Warszawa. <https://spxvi.edu.pl/>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Багнюк, Н. В. (2024). Світські джерела “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”: український переклад “Хроніки” Мацея Стрийковського. *Лінгвістика*, 2(50), 43–52. <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2024-2-50-43-52>

Бордовська, А. (2024). Правописна та лексична варіантність у публіцистиці періоду Другої світової війни (на матеріалі ГРАКУ). *Мовні і концептуальні картини світу*, 1(75), 36–59. <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2024.1.03>

Вербич, С. О. (2024). Власні назви в сучасному українськомовному просторі: функціонування, дослідження, кодифікація. *Українська мова*, 4(92), 48–65. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.048>

Мельничук, О. С. (Ред.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови*: у 7 т. Т. II. Наукова думка.

Мозер, М. (2011). Чи “Розмова – Бесѣда” Івана Ужєвича написана під впливом польських зразків? У Г. Дидик-Меуш (Ред.). *Писемні пам’ятки: сучасні прочитання* (с. 16–27). Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України.

Огієнко, І. (митрополит Іларіон). (1979–1994). *Етимологічно-семантичний словник української мови*: у 4-х т. У Ю. Мулик-Луцик (Ред.). Товариство “Волинь”.

Rudolf-Ziółkowska, E. (2004). Wstęp, [w:] “*Wielkie zwierciadło przykładów: w ruskim tłumaczeniu Ioana Prysłopskiego z 1732 roku*” (oprac. rękopisu E. Rudolf-Ziółkowska).

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Білодід, І. К., & Бурячок, А. А. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови*: у 11 томах. Наукова думка.

Величко, Самійло (2020). *Літопис*. У Г. Боряк, & Т. Таїрова-Яковлєва (Ред.). ТОВ «Видавництво “Кліо”».

Галятовський, І. (1985). Небо нове. У В. В. Німчук, & І. П. Чепіга (Ред.). *Ключ розуміння* (с. 242–343). Наукова думка.

Головащук, С. І. (2006). *Орфографічний словник української мови*. Перун.

Голоскевич, Г. (2020). *Правописний словник*. Апріорі.

Гринчишин, Д. (Ред.). (1994–2017). *Словник української мови XVI – першої половини XVII століття*: у 28 вип. НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1–18.

Грінченко, Б. (Ред.). (1907–1909). *Словарь української мови*: у 7 т. Том 1. Видавництво АН УРСР.

Драгоманов, М. (1891). *Чудацькі думки про українську національну справу*. <http://litopys.org.ua/drag/drag19.htm>

Дубровський, В. (2013). *Словник московсько-український*. Інститут української мови НАН України. КММ.

Йогансен, М. (1930). *Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію*. Пролетарій.

Копистенський, Захарія (1924). Присвята, князю Степану Яковичу Святополк-Четвертинському. У Хв. Тітов. *Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII ст.: Всезбірка передмов до українських стародруків* (с. 68–80). <http://litopys.org.ua/human/hum41.htm>

Лазаревский, А. (Ред.). (1717–1767). *Дневник генерального подскарбия Якова Марковича Киевская старина*. Ч. 1 : 1717–1725 гг. 1893; ч. 2 : 1726–1729 гг. 1895; ч. 3 : 1730–1734 гг. / 1897.

Лінгвістичний портал MOVA.info. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ННІ філології. <http://www.mova.info/>

Передрієнко, В. А. (Ред.). (1976). *Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України)*. Наукова думка.

Радивилівський, А. (2019). *Барокові проповіді XVII століття* (підгот. наук. дослідження, тексту, показчиків О. Ніка, Ю. Олешко). Освіта України.

Семенко, М. (1930). *Європа й ми: памфлети й вірші (1928–1929)*. Книгоспілка.

Синопис, или Краткое собрание от различных летописцев... (1680). Друкарня Києво-Печерської лаври. <https://surl.li/ehpkyw>

Турчин, Є. Д. (2011). *Словник села Тилич на Лемківщині*. Українська академія друкарства.

Український правопис (1929). Держ. вид-во України.

Франко, І. Я. *Пригоди Дон Кихота*. <https://surl.li/ythkjp>

Ханенко, М. (1722). *Диариуш, или журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворѣ ясневельможного его милости пана Іоанна Скоропадского, войскъ, всепресвѣтлѣйшого его императорского величества, запорожскихъ обоихъ сторонъ Днѣпра Гетмана, окказій и церемоній, тако жъ и въ канцелярії войсковой отправуемыхъ дѣлъ, наченный 1722 году, и оконченный в томъ же году, по*

преставленіи и погребеніи помянутого жъ Гетмана Ясневельможного Иоанна Скоропадского, въ мѣсяце іюлѣ, войсковою канцеляріи старшимъ канцеляристомъ Николаемъ Ханенкомъ. У О. Бодяньского (видавець). *Чтения в обществе истории и древностей российских* (№ 1, 1858. XXI). <https://surl.li/gqbhtq>

Хвильовий, М. (1991). Арабески. У *Твори*, т. 1. Держ. літ. вид.

Шведова, М., Р. фон Вальденфельс, Рісін, А., Старко, В., Яригін, С., Ніколаєнко, Т., Лукашевський, А., Захаров, К., Чаплинський, Д., Возняк, М., & Крук, М. (2017–2025). *Генеральний регіонально анотований корпус української мови*. <http://uacorporus.org>

Шевченко, Т. Г. (2003). Поезія 1837–1847. У *Зібранні творів*: у 6 т. Т. 1, с. 343–347; с. 734–736.

Prysłowski, Ioan (2004). *Wielkie zwierciadło przykładów: w ruskim tłumaczeniu Ioana Prysłowskiego z 1732 roku* (oprac. rękopisu E. Rudolf-Ziółkowska). Lexis.

Libraria. Arxiv української періодики. <https://libraria.ua/>

ABBREVIATIONS

KCYM – Card index of the “Ukrainian Language Dictionary: 16th – first half of 17th century” (kept at the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine in Lviv).

Кр.Стр. – Kroinyka katoraia pre(d) tymъ nykoly svita ne vydala s poľsko(h) na ruskyy dialekt prelozhona prezъ Matfeia Strykovskoho [A chronicle that had never been published before, translated from Polish into Ruthenian dialect by Matfii Strykovsky], 1582 [in Ukrainian].

Розм. – *Rozmova (Besěda): the phrasebook by Noël de Berlaimont* (in Ruthenian / Church Slavonic translation by Ivan Uzhevych).

НБУВ – Vernadsky National Library of Ukraine.

DLE – *Dictionary of the Spanish Language* (2014). 23rd edition. Real Academia Española [in Spanish]. <https://dle.rae.es/>

SP – Mayenowa Maria R., Pełowski Franciszek, eds. (vol. 1–34), Mrowcewicz Krzysztof, Potoniec Patrycja, eds. (vol. 35–37), Wilczewska Krystyna, Woronczakowa Lucyna and others, eds. (vol. 27–37), 1966–1994, 1995–2020, *Dictionary of the Polish language of the sixteenth century*, vol. 1–34, vol. 27–37, Ossolineum, Wrocław; vol. 35–37, IBL PAN, Warszawa. [in Polish]. <https://spxvi.edu.pl/>

REFERENCES

Bahniuk, N. (2024). Secular sources of the “Dictionary of the Ukrainian language 16th – first half of the 17th century”: ukrainian translation of the

“Chronicles” by Maciej Strykowski. *Linguistics*, 2(50), 43–52 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2024-2-50-43-52>

Bordovska, A. (2024). The Spelling and Lexical Variation in Newspapers and Magazines Published During the Second World War (Based on GRAC). *Linguistic and Conceptual Worldviews*, 1(75), 36–59 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2024.1.03>

Melnychuk, O. S. (Ed.). (1982–2012). *Etymological dictionary of the Ukrainian language*: in 7 vols. Vols. IV, VII. Naukova dumka [in Ukrainian].

Moser, M. (2011). Was Ivan Uževyč’s Розмова-Бесѣда Really Not Based on a Polish Model? In H. Dydyk-Meush (Ed.). *Written Sources: Modern Readings*, (pp. 16–27) [in Ukrainian].

Ohienko, I. (mytropolyt Ilarion). (1979–1994). *Etymological and semantic dictionary of the Ukrainian language*: in 4 vols. In Yu. Mulyk-Lutsyk (Ed.). Society of Volyn [in Ukrainian].

Rudolf-Ziółkowska, E. (2004). Wstęp. In: “Wielkie zwierciadło przykładów: w ruskim tłumaczeniu Ioana Pryślopskiego z 1732 roku”. Lexis.

Verbych, S. (2024). Proper names in the modern language space of Ukraine: functioning, research, codification. *Ukrainian language*, 4(92), 48–65 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2024-2-50-43-52>

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Bilodid, I. K., & Buriachok, A. A. (Eds.). (1970–1980). *Dictionary of the Ukrainian language*: in 11 vols. Naukova dumka [in Ukrainian].

Diary of General Treasurer Yakov Markovych (1717–1767). In A. Lazarevskyi (Ed.) *Kievskaiia starina*. Part 1: 1717–1725. 1893; Part 2: 1726–1729. 1895; Part 3: 1730–1734. / 1897 [in Ukrainian].

Drahomanov, M. (1891). *Eccentric thoughts about the Ukrainian national cause* [in Ukrainian]. <http://litopys.org.ua/drag/drag19.htm>

Dubrovskyi, V. (2013). *Dictionary of Moscow-Ukrainian*. Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. KMM [in Ukrainian].

Franco, I. Ya. (1891). *The Adventures of Don Quixote* [in Ukrainian]. <https://surl.li/yrhkjn>

Haliatovskyi, I. (1985). New Heaven. In V. V. Nimchuk, I. P. Chepiha (Eds.). *The Key of Understanding* (pp. 242–343). Institute of Linguistics of the Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. Naukova dumka [in Ukrainian].

Holoskevych, H. (2020). *Spelling dictionary*. Apriori [in Ukrainian].

Holovashchuk, S. I. (2006). *Orthographic dictionary of the Ukrainian language*. Perun [in Ukrainian].

Hrinchenko, B. (Eds.). (1907–1909). *Dictionary of the Ukrainian language*. Vol. 1–4. Vydavnytstvo AN URSR [in Ukrainian].

Hrynchyshyn, D., & Chikalo, M. (Eds.). (1994). *Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th centuries*. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Khanenko, M. (1722). *Diary*. In O. Bodianskyi (publisher) *Readings in the Society of Russian History and Antiquities*. (№ 1, 1858. XXI) [in Ukrainian]. <https://surl.li/gqbhtq>

Khvylovyyi, M. (1991). Arabesques. In *Works*. Vol. 1 [in Ukrainian].

Kopystenskyi, Zakhariia (1924). Dedication to Knyaz Stepan Yakovych Sviatopolk-Chetvertynsky. In Hv. Titov (Ed.) *Materials for the history of book publishing in Ukraine in the XVI–XVIII centuries: A collection of prefaces to Ukrainian old printed books* (pp. 68–80) [in Ukrainian]. <http://litopys.org.ua/human/hum41.htm>

Libraria. *Archive of Ukrainian Periodicals* [in Ukrainian]. <https://libraria.ua/>

Mova.info – Linguistic portal MOVA.info. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Educational and Scientific Institute of Philology [in Ukrainian]. <http://www.mova.info/>

Peredriienko, V. A. (Ed.). (1976). *Official and common Ukrainian language of the eighteenth century*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Radyvylovskyi, A. (2019). *Baroque sermons of the seventeenth century*. Study, texts, index by O. Nika & Ju. Oleshko. Osvita Ukrainy [in Ukrainian].

Semenko, M. (1930). *Europe and Us: pamphlets and poems* (1928–1929). Knyhospilka [in Ukrainian].

Shevchenko, T. H. (2003). Poetry of 1837–1847. In *Works in 6 vol.* (vol. 1, pp. 343–347) [in Ukrainian].

Shvedova, M., R. fon Valdenfels, Rysin, A., Starko, V., Yaryhin, S., Nikolaienko, T., Lukashevskyi, A., Zakharov, K., Chaplynskyi, D., Vozniak, M., & Kruk, M. (2017–2025). *General regionally annotated corpus of Ukrainian language (GRAC)* [in Ukrainian]. <https://uacorpus.org>

Synopsis, or Brief Collection from Various Writers... (1680) Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry [in Ukrainian]. <https://surl.li/ehpkyv>

The Ukrainian Orthography (1929). Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].

Turchyn, Ye. D. (2011). *Dictionary of the village of Tylych in the Lemkiv region*. Ukrainian Academy of Printing [in Ukrainian].

Prystopski, Ioan (2004). *A Great Mirror of Examples* [Magnum Speculum Exemplorum]: *In the Ruthenian translation by Ioan Prystopski from 1732*. In Rudolf-Ziółkowska, E. (Ed.). Lexis [in Polish].

Velychko, Samiilo (2020). *Litopys*. Compiled by H. Boriak, T. Tairova-Yakovlieva. TOV «Vydavnytstvo “Klio”» [in Ukrainian].

Yohansen, M. (1930). *The Journey of the Learned Doctor Leonardo and his Future Lover, the Beauteous Alceste, to the Switzerland of Slobozhanshchyna*. Proletarii [in Ukrainian].

Yohansen, M. (2023). *The Journey of the Learned Doctor Leonardo and his Future Lover, the Beauteous Alceste, to the Switzerland of Slobozhanshchyna*. Vikhola [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 26.05.25

Прорецензовано / Revised: 18.06.25

Схвалено до друку / Accepted: 20.06.25

Oleksandr BOHOMOLETS-BARASH, PhD, Junior Researcher

ORCID ID: 0000-0001-9646-2127

e-mail: bohomolets.barash@knu.ua

NASU Institute of Ukrainian Language,

Kyiv, Ukraine

LAUS HISPANIAE: THE EVOLUTION OF NOMINATING SPAIN IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Background. *In the modern Ukrainian language, some proper names have been borrowed, the spelling of which differs significantly from the original language. Country nominations adapted in a particular language are called exonyms and are opposed to the self-names of the corresponding countries – endonyms. Such names, for example, include Gruziia – Sakartvelo, Bombay – Mumbai, Pekin – Beijin, Lipsk – Leipzig, Shweitsaria – Shwaitaria, Jeuropa – Europa, etc. Exotoponyms might have lexical, word-forming, and phonetic variations, depending on the source of borrowing and further transformations in the recipient language. Wide variability is also characteristic of the names of the Iberian Peninsula's largest country, which have long appeared in historical chronicles and polemical treatises, and in the twentieth century. became the object of coverage of the world, including Ukrainian newspapers.*

Methods. *A comparative method was used to identify the specifics of the transfer of toponyms to designate the Iberian Peninsula's famous country in different European languages. To analyze the identified units in the Ukrainian language, a descriptive method was used, and contextual*

analysis made it possible to trace the correlation of linguistic and extra-linguistic factors.

Results. Based on the analysis of the history of the south European country's nominations, several variants of the exotonym and its derivatives have been identified: 1) Yshpaniia (Ishspaniia), Ispaniia; 2) Hishpaniia (Hyshpaniia); 3) Espania. The longest history among these exonyms was the Polonism "Hishpaniia", which dominated the Ukrainian literary language from the end of the XVI to the beginning of the XVII century. and until the start of the XX century, when, with the probable mediation of the Roman languages, the distribution and codification in the Ukrainian Orthography (Pravopys) of 1929 acquired the form "Espania" and its derivatives – the most accurate corresponding to the endonym "España". The exotonym "Ispaniia" (Yshpaniia) was borrowed directly from Greek but had limited use until its codification in modern lexicographic sources and orthography.

Conclusions. Studies of the history of using borrowed words make it possible to establish their origin, source of borrowing, and, consequently, the phonetic and graphic specifics in the recipient language. To analyze such names, it is important to consider the context of use, as well as extra-verbal factors that affect the dynamics of the use of such nominations, their connotation, and referential relation. An equally important factor that does not leave modern speakers indifferent is the authenticity of Ukrainian words, even borrowed ones. Considering all the arguments in the complex, we can make recommendations on word usage in modern literary language.

Keywords: history of the Ukrainian language, dynamics of the language norm, variability, proper names, borrowings, Ukrainian orthography.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.